MAGYAR LÁBNYOMOK INDIÁBAN

A PTE 650 Kőrösi Csoma Sándor Emlékexpedíció kutatásai Indiában 2016-ban

SZERKESZTETTE

Dr. Gonda Tibor
Dr. Pap Norbert

ISBN 978-615-00-1372-5

LEKTOR

Dr. Csapó János Habil. egyetemi docens
Dr. Raffay Zoltán adjunktus

KIADJA

a CampInvest Kft.

FELELŐS KIADÓ

Dr. Gonda Tibor

NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS

Kargon-Invest Kft.

A kötet a Pécsi Tudományegyetem Kiválósági Centrumok pályázata támogatásával, a "Béke és Konfliktus a Balkánon és Közép-Európában Kiválósági Centrum" szakmai programjának keretében jelent meg.

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
UNIVERSITY OF PÉCS

PANNON TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

PANNON SOCIAL STUDIES

PANNON SOCIAL STUDIES PANNON TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

SOROZATSZERKESZTŐ

Dr. Gonda Tibor

A SOROZATOT KIADJA

a CampInvest Kft.

7677 Orfű, Dollár u. 1.
Szerkesztőség: 7625 Pécs, Vince u. 9/2.

Pécs, 2018.

A SOROZAT TECHNIKAI SZERKESZTŐJE

Dr. Bencsikné Aubert Judit

TARTALOMJEGYZÉK

MAGYAROK INDIÁBAN

INDIA A XXI. SZÁZAD ELEJÉN

India és az indiai neveléstörténet bemutatása az újkortól a 20. század közepéig

Kéri Katalin[1]

Kulcsszavak: *India, indológia, indiai nevelésügy, neveléstörténet, Pancsatantra, Védák*

Adalékok az India-kutatások történetéhez

Az indológia születését a nemzetközi szakirodalom a középkori muszlim utazó, al-Birúni Kitab fi Tahqiq ma l'il-Hind (Kutatások Indiáról) című, arab nyelvű munkájához köti. Ő ugyanis nem csupán India történelmével, hadászatával, de kultúrájával, vallásos, társadalmi és tudományos jellemzőivel, népeinek antropológiai, nyelvészeti sajátosságaival is foglalkozott művében, személyes tapasztalatai mellett több elsődleges forrásra is építve megállapításait. Később, a felvilágosodás korában Henry Thomas Colebrooke (1765-1837) (ROCHER, L. – ROCHER, R. 2007) és August Wilhelm von Schlegel (1765-1845) voltak az India-kutatás úttörői, és döntőek voltak William Jones (1746-1794) nyelvészeti kutatásai, aki megállapította, hogy az európai nyelvek és a szanszkrit között kapcsolat áll fenn. (CANNON, G. H. 1964, 1979; FRANKLIN, M. J. 1995) Korábban Heinrich Roth (1620-1668) jezsuita atya 1660-ban készített szanszkrit-latin szótárat, ez volt az összehasonlító nyelvtudományi vizsgálódások egyik alapja. Egy másik jezsuita atya, Johann Ernst Hanxleden (1681-1732) (közismert nevén Arnos atya) szanszkrit nyelvtana is kiemelkedő jelentőségűvé vált a későbbi tudósok kezében. (L. erről: 300-YEAR-OLD…) A német származású karmelita atya, Paolino da S. Bartolomeo (eredeti nevén Johann Philip Werdin) összeállításában 1790-ben Rómában látott napvilágot egy szanszkrit nyelvtan. További, szanszkrit nyelvű nyomtatott szövegek kontinensünkön nagyobb számban az 1820-as, 30-as években jelentek meg, és a nyelvet Londonban, Párizsban és Bonnban tanulhatták az érdeklődők. (WOJTILLA, 2010. 14-18.) Maga az indológia a 19. században formálódott ki az orientalizmus keretei között, emblematikus alakja pedig Friedrich Max Müller (1823-1900) volt (BOSCH, 2002; STONE, 2002), és a gyarmatosítás korabeli India-kutatások további számos kiváló tudós nevével fémjelezhetők (CHAKRABARTI 2000; ZACHARIAE, 1977). Sorra alakultak akkoriban az Ázsiával foglalkozó tudományos társaságok: a franciaországi Société Asiatique (1822), az angol Royal Asiatic Society (1823)[2], az American Oriental Society (1842), és a Deutsche Morgenländische Gesellschaft (1845)[3]. Japánban 1949-ben jött

---

[1] Prof. dr. Kéri Katalin a PTE BTK Neveléstudományi Intézet, Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszékének Dsc egyetemi tanára, és intézetvezetője és tanszékvezetője, a doktori iskola vezetője, és az MTA doktora.
[2] A társaság honlapját l. itt: http://www.royalasiaticsociety.org/journal.html (A letöltés ideje: 2018.01.03.)
[3] A szervezet honlapja: http://www.dmg-web.de/ (A letöltés ideje: 2018.01.03.)

létre hasonló társaság, a Japanease Association of Indian and Buddhist Studies.[4] Angliától Oroszországig felfutott a szanszkrit nyelv tanulmányozása, fordítások sora készült régi indiai művekről. (WINDISCH 1917-1920) Otto von BÖHTLINGK (1815-1904), a keleti nyelvek egyik legkiválóbb ismerője, oroszországi születésű, tanulmányait és kutatásait német helyszíneken folytató tudós volt az, aki elkészítette a szanszkrit-német nyelvű, 7 kötetes szótárat (Sanskrit-Wörterbuch[5]), mely 1855 és 1875 között jelent meg Szentpéterváron; idézetek nélküli, rövidített változata pedig ugyanott, szintén 7 kötetben 1879 és 1889 között. Ugyancsak ő számos más, indiai szöveg kiadását végezte el, és 1886-ban Lipcsében kiadta Panini grammatikáját.

Az India-kutatások eredményeit a könyvek mellett ma már számos szakfolyóiratban tanulmányozhatják az érdeklődők, és rendszeresek a tudományos konferenciák is a hatalmas állam múltját vagy jelenét kutatók számára. A folyóiratok közül – melyek jó része napjainkban elektronikus formában is elérhető – kiemelhetők például a következők: Indo-Iranian Journal, Journal of the Royal Asiatic Society, Journal of the American Oriental Society, Journal Asiatique, Journal of the German Oriental Society (ZDMG), Wiener Zeitschrift für die Kunde Südasiens[6], Journal of Indian Philosophy[7], Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute, Journal of Indian and Buddhist Studies (Indogaku Bukkyogaku Kenkyu), Bulletin de l'Ecole française d'Extrême Orient[8].

India a magyar forrásokban és legismertebb hazai kutatói

Magyarországon az indológiai kutatások jelentős múltra tekinthetnek vissza, tudósaink számos olyan kutatási eredménnyel gazdagították a hazai és nemzetközi szakirodalmat, amelyek figyelemre méltók. A magyar indológia múltja című, összefoglaló tanulmány szerint az első magyar, akiről tudni lehet, hogy járt Indiában, Huszti György volt, aki törökök fogságába kerülve 1538-ban érte el Gudzsarát partjait. (L. erről: A MAGYAR INDOLÓGIA TÖRTÉNETE…) Ő – akit Juraj Hus (Hosti) néven a horvátok is sajátjuknak vallanak (ZUBRINIC 1995) – a Descriptio peregrinationis Georgii Huszthii című emlékiratban számolt be az élményeiről. A mű kézirata 1566-os évszámmal került a Vatikáni Könyvtárba (TOBLER 1867, 79.), magyarul máig csak részletei jelentek meg. Ezt követően kétszáz éven át nincs írott forrásunk arról, hogy Magyarországról valaki eljutott volna Indiába. 1731-ben érkezett oda, az akkor portugál kézen lévő Goába, majd a Malabár-partra Selmecbányáról Hausegger József (1700-1765) jezsuita hittérítő és néprajzi gyűjtő (L. erről: A MAGYAR INDOLÓGIA TÖRTÉNETE…), aki 1732 és 1752 között

---

[4] Ennek bemutatását l. itt: http://www.jaibs.jp/English/english.html (A letöltés ideje: 2018.01.03.)

[5] A szótár digitális változatát l. itt: http://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/pwgindex.html (A letöltés ideje: 2018.01.03.)

[6] A folyóirat digitális változatát l. itt: http://epub.oeaw.ac.at/0084-0084 (A letöltés ideje: 2018.01.03.)

[7] A folyóirat bemutatását l. itt: http://www.springer.com/philosophy/journal/10781 (A letöltés ideje: 2018.01.03.)

[8] A folyóirat digitális változatát l. itt: http://www.maisonneuve-adrien.com/collections/coll_bulletin_efeo.htm (A letöltés ideje: 2018.01.03.)

írott latin nyelvű levelekben számolt be ottani tapasztalatairól. (PINZGER 1931) Később Krausz Jakab (1735-1787) szintén leveleket írt dél-indiai és ceyloni tapasztalatairól (A MAGYAR INDOLÓGIA TÖRTÉNETE...), a brassói szász, Honigberger János Márton (1795-1869) pedig több kasmíri maharadzsa háziorvosa volt, régiségek és növények gyűjtője (HONIGBERGER 1851, 1852; BACTRIAN ANTIQUITIES 1837, 49-56.), akit napjainkban a „19. század Albert Schweitzere”-ként és a homeopátia egyik atyjaként emlegetnek (GABODA 1995, 5-21.).

Kőrösi Csoma Sándor (1784-1842) nem csupán a hazai, hanem a nemzetközi indológia szempontjából is meghatározó és kiemelkedő utazó és tudós volt. A számos indiai nyelvet ismerő, fáradhatatlan férfiú, aki azért utazott Ázsiába, hogy a magyarok őseit kutassa, ezt a célját ugyan nem tudta végigvinni, ám páratlanul sokat tett azért, hogy a nyugati emberek megismerjék India igazi arcát. Jelentősen hozzájárult a buddhizmus európai megismeréséhez csakúgy, mint a tibeti és a szanszkrit nyelv értő tanulmányozásához, illetve az e nyelveken írt források fordításához. Egyik fő műve, tibeti-angol szótára 1834-ben jelent meg, és tibeti nyelvkönyvet is írt. A tibetológia megalapítójának tartják szerte a világban, Tibetben pedig szentként tisztelik. (Életéről, műveiről l.: BAKTAY 1942.; ZÁGONI 1984.)

A szanszkrit nyelv tanulmányozásában a 19. században olyan kiemelkedő tudósaink is elmerültek, mint Budenz József vagy Brassai Sámuel. 1873-ban jött létre a budapesti Pázmány Egyetemen az Indoeurópai Nyelvtudományi Tanszék, amely az indológiai kutatások központjává vált. (A MAGYAR INDOLÓGIA TÖRTÉNETE...) Mayr Aurél (1846-1915), Schmidt József (1868-1933) és mások nevéhez köthetően ugyan kiemelkedő tudományos eredmények születtek, ám „az 1920-as években a Tanszék politikai okokból feloszlott, és 1948-ig nem folyt az egyetemen indológiai munka” (A MAGYAR INDOLÓGIA TÖRTÉNETE...). A legkiválóbbak között kell még kiemelni a hazai indológia 19. századi és 20. század eleji történetéből Duka Tivadar (1825-1908), Szentkatolnai Bálint Gábor (1844-1913), Lóczy Lajos (1849-1920), Stein Aurél (1862-1943) és Baktay Ervin (1890-1963) nevét. 1948-ban az egyetemen Szemerényi Oszwald vezetésével újra indultak az indológiai tanulmányok, magát a tanszéket 1952-ben nyitották meg ismét, és azt 1987-es nyugdíjazásáig Harmatta János (2004) vezette, utána pedig Töttössy Csaba. Mellettük olyan kiváló indológusok dolgoztak, mint például Vekerdi József, Hutterer Miklós, Tóth Edit, Debreczeni Árpád (1911-1984), Karsai György, Négyesi Mária, a jelenlegi tanszékvezető és sokan mások, többek között indiai vendégprofesszorok. (TANSZÉKÜNK TÖRTÉNETE...)

Megemlítésre méltó még, hogy a XX. század elején olyan további fontos művek és fordítások születtek Magyarországon, mint például a BLÜCHER Pál fordításában 1915-ben megjelent Manu törvényei, vagy LÉNÁRD Jenő 1911-12-es Dhammó – Bevezetés a buddhó tanába című, két kötetes műve.

Az indiai neveléstörténetről készült művek

A sokszínű indiai nevelés történetének kutatása régtől fogva a nyugati érdeklődés homlokterében áll (nem csak a pedagógia múltjának kutatása során, de általánosabban, a filozófia- és vallástörténet területén belül is); kétségkívül az egyik legtöbb figyelmet kapott Európán kívüli terület ez a neveléstörténet-írásban.

Az újabb évtizedekben számos olyan, nyugati nyelven megjelent összefoglalás született India neveléstörténetéről, amelyek az ókori Védikus kultúra kialakulásától a buddhista, muszlim és angol mintára átszervezett oktatási-nevelési rendszerek mindegyikét bemutatják. Az egyik alapmunka ezek közül Suresh GHOSH History of Education in India (2007) című műve. A szerző ennek előszavában azt írja, hogy sajnos, maguk az indiai tudósok sem fordítottak könyve megjelenése előtt megfelelő gondot az indiai nevelés történetének feltárására, és általában csak egy-egy történeti korszak bemutatására vállalkoztak. (GHOSH 2007. 9.) Áttekintésében jelzi, hogy az ókori nevelésügyről két, széles körben ismertté vált mű íródott még a gyarmati korszakban: ALTEKAR Education in Ancient India című (1965), és Radha Kumud MOOKERJI Ancient Indian Education című, 1918-20-ban írott, ám csak 1947 után kiadott monográfiája. Ghosh nem említi, de az ókori indiai neveléstörténetről készült jelentős összegzésnek tarthatjuk még Harmut SCHARFE Education in Ancient India című, közelmúltban megjelent munkáját (2002). Ezek mellett a korszak nevelésügyéről számos folyóiratban közölt tanulmány is megjelent.

A középkori (muszlim) indiai nevelés történetéről szintén két alapművet nevez meg Ghosh: Narenda Nath LAW (1915) és S. M. JAFFAR (1936) könyvét. Az előbbi szerző Promotion of Learning in India during Muhammadan Rule című művét több vonatkozásban is kemény kritikával illette, leginkább azért, mert az „a muszlim oktatás bemutatását a muszlimok valóságos indiai szerepétől elválasztva tárgyalja" (GHOSH 2007. 10.). Utóbbit pedig többek között azért marasztalja el, mert nem vette figyelembe Law két évtizeddel korábban megjelent művének adatait, illetve, hogy figyelmen kívül hagyta az indiai nevelésügy középkor előtti (hindu és buddhista) eredményeit, és az iskolarendszer, a műveltség, a könyvtárak első megjelenését az iszlám idejére teszi, valamint amiatt, mert Jaffar a muszlim nevelést az angolnál felsőbbrendűnek tartotta, és India államai számára lingua franca-ként az angol helyett az urdu nyelvet jelölte meg.

Az angol fennhatóság korának indiai neveléstörténetét szintén több összegző igényű mű tárgyalta a 20. században. Ezek közül kiemelkedett NURULLAH és NAIK műve, az 1945-ben megjelent History of Education in India during the British Period című kötet. Ez a könyv nagy hatású volt Indiában, az 1970-es évek közepéig hatszor adták ki és új részekkel is bővült. Ghosh azonban a kötet minden erénye mellett kedvezőtlennek ítélte azt, hogy annak tartalma szinte megkövült, nem ösztönzött újabb kutatásokra. Magát a címet is félrevezetőnek találja könyvbemutatásában a szerző, hiszen abban nem az indiai, csakis az indiai brit nevelés történetéről esik szó. Ghosh saját kötete – ismerve és kerülve elődei hibáit – nem csupán az indiai nevelés történetének időben és vallások

szempontjából is a lehető legteljesebb áttekintését kívánja nyújtani, hanem az is kiemelendő, hogy mindezt úgy kísérli meg, hogy próbál a lehető legszélesebb és leginkább sokszínű forrásbázisra támaszkodni: vallásos művektől az útirajzokig, memoárokig, pedagógiai és más tudományterülethez tartozó folyóirat-cikkektől politikai szövegekig mindenféle kútfőből bőven merít, és nem csupán a nyomtatott, de a kéziratban fellelhető (levéltári) forrásokra is hagyatkozik. Kronológiai tagolásában művéhez hasonló, az ókortól a 20. század végéig ívelő neveléstörténetet készített SHARMA is (2004).

Forráskiadások

Indiában már Nagy Akbar (1542-1605) mogul sah, majd az 1658-tól uralkodó Aurungzebe (1615-1707) udvarában is tevékenykedtek európai keresztény misszionáriusok, a Védák szövegeinek megismerése csak azoknak vált lehetővé az újkorban, akik megtanulták annak nyelvét, a szanszkritot. (MÜLLER 1888-1892) A 17. században például Roberto de' Nobili (1577-1656) jezsuita misszionárius nem csupán tanulmányozta a hinduk szent szövegeit, hanem összeállított egy gyűjteményt védikus és keresztény szövegekből, amit gyermek- és önnevelési útmutatónak szánt. (LÉVAY 1937. 207-219., ROBERTO DE' NOBILI...) Ennek francia fordítását megküldték Voltaire-nek, és a szöveg L'Ezour Védam, ou ancien commentaire du Védam, contenant l'exposition des opinions religieuses et philosophiques des Indous, traduit du Samscretam par un Brame címmel 1778-ban SAINTE-CROIX kiadásában megjelent. Ez a munka ismertette meg Európával a Védák nevét. Mind több és több hittérítő igyekezett megismerni a védikus szövegeket, felismerve, hogy abban rejlik a brahmanikus vallás tanításainak lényege. Colette atya és mások azt is felismerték, hogy akik ezeket a szent szövegeket őrzik és hagyományozzák (gyakrabban szóban és olykor írásban), gyakran nincsenek tisztában a benne foglaltak jelentésével. Többben a 18. századi európaiak közül kifejezték leveleikben, hogy sohasem találkoztak a Védák kéziratos szövegeivel, így többször az eredeti iratok létezését is kétségbe vonták. Végül azonban királyi könyvtárakba bejutva, Colette és mások (például a szintén francia misszionárius, Pons atya) is láthatták a négy Véda-szövegét.

A védikus szövegek híre Európába is eljutott, angol, francia, olasz és más népek tudósai a Felvilágosodás századában lázasan kezdtek érdeklődni a szanszkrit nyelvtanulás és az indiai művek iránt. A 19. században Bunsen, Colebrook és mások indiai utazásait és erőfeszítéseit követően több régi ind szöveg is megjelent európai nyelveken, és ezekhez kommentárok is készültek. 1830-ban adták ki a Rigvedae Specimen című, néhány himnuszt tartalmazó kötetet Londonban, ennek azonban nagy hatása lett, sokan kezdtek érdeklődni az indiai irodalom és vallások iránt. (ROSEN 1830) A fordító, Rosen célul tűzte a Rigvéda teljes szövegének lefordítását, amely aztán 1838-ban (egy évvel a halála után) jelent meg szanszkrit nyelven és latin fordításban. Ezt követően tudósok egész sorát említhetjük, akik angol, francia, német és más helyszíneken az indiai védikus kultúra

szövegeinek gyűjtésén, fordításán, kiadásán, értelmezésén, nyelvi segédletek összeállításán fáradoztak, mint például Burnouf, Nève, Gorresio, Roth, Goldstücker, Barthélemy St. Hilaire, Bardelli, Deussen, Scserbatszkoj. Munkásságuk hátterében gyakran találhatunk olyan gazdag üzletembereket, politikusokat, akik pénzadományaikkal, befolyásukkal segítették a tudományos kutatásokat, mint például a francia miniszterelnök, Guizot.

Európában 1879-ben került kiadásra a Sacred Books of the East sorozat első darabja, a szerkesztő, Max MÜLLER által szanszkritról angolra fordított Upanishád. A sorozat 50., záró kötete 1910-ben jelent meg. Ez a monumentális, az indiai régi források közül a legfontosabbakat felölelő vállalkozás alapozta meg a nyugati világban az indológiai kutatások mellett a neveléstörténeti összefoglalásokat is.

Az indiai nevelés történetének kétségkívül egyik legismertebb, jelentős hatású és más népeknél is (különösen az iszlámban) valóságos mesefolyamokat indító forrása a Pancsatantra (szanszkrit nyelven: az Ötös tankönyv, mely eredetileg valószínűleg 12 részből állt, az ötös felosztás későbbi keletkezésű), ez a Kr. u. 2-3. század során keletkezett indiai állatmese-gyűjtemény. (PANCSATANTRA, FALCONER 1885, BURTON 1885. 432-433.; WINDISCH 1992.) Jelentőségét méltatva egy angol tudós a Biblia utáni legolvasottabb könyvnek nevezte. A 6. században perzsa nyelvre fordították, majd ezt szír és a 9. században arab nyelvre ültették át, ez utóbbira Ibn al-Muqaffa. A mű eredeti, szanszkrit szövege nem maradt fenn, a mesegyűjtemény legnépszerűbb változatai dzsainista szerzetesek 11-12. századi átdolgozásában váltak szélesebb körben ismertté. Az arab fordításról Európában a 11. században görög, majd a 13. században héber változat készült, majd ez utóbbi felhasználásával 1270 körül latin fordítás is, Johannes de Capua munkájaként. Keletkezett a középkorban török és újabb perzsa fordítása is. Latinul a 19. század közepén is megjelent a mesefolyam, Pantschatantrum s. quinquepartitum de moribus exponens címmel (1848), majd ezt követően az első német, két kötetes változat is, BENFEY fordításában: Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen (1859). Benfey volt az első, aki a német fordítás bevezetőjében a mesevándorlás tényét elfogadtatta (REISINGER ész.n.) 1864-ben adták ki Göttingenben TEZA Appunti per la bibliografia del Pancatantra című művét. Később megjelent egy másik német változata is a mesegyűjteménynek (PANTSCHATANTRA, 1884): Fritze fordításában, francia kiadása pedig Edouard Lancereau fordítása nyomán látott napvilágot (PANCATANTRA 1871). Arabról szírre lefordítva WRIGHT (1884) tette hozzáférhetővé a művet, és az ő szír szövegváltozata alapján, Kielhorn átültetésében jelentek meg az első fordítások (PANCHATANTRA SANSCRIT 1885-86.). Mindezek mellett fontos megjegyezni, hogy a mesevándorlásnak van egy másik feltételezett útja is: az óind mesék (például A róka és a holló) átkerülése Aiszóposz fabuláiba. (AESOP'S FABLES... é.n.)

Magyarországon a mesegyűjtemény középkorban perzsára fordított változatának törökre átültetett szövege jelentette az első magyar nyelvű fordítás alapját. (STAUD 1999; SZABÓ 1992; ZOMBORY 2005) Szemelvényeket közölt így belőle Rozsnyai Dávid, Apafi Mihály erdélyi fejedelem (Thaly Kálmán által tévesen leírt) „török deákja", aki II.

Rákóczi Ferenc tolmácsaként is dolgozott. A Pancsatantra részleteit 1678-1782 között fordította le, Horologium Turcicum (Török óra) címmel. Ezt jóval később, 1926-ban DÉZSI Lajos adta ki. A mesegyűjtemény latin nyelvű változatáról is készült hazai fordítás, amely 1781-ben Egerben jelent meg: A' régi indusok Böltselkedések, az az: példákkal jó erköltsökre tanító könyvetske, mellyet magányos és koros napjaiban magyar nyelvre forditot báji Patay Sámuel. A következő magyar nyelvű változat a Galland-féle francia szöveg alapján készült, két részletben, és 1783-ban Kolozsváron jelent meg. Egy részét olaszból ZOLTÁN József, másik részét franciából (valószínűleg) CSEHI András készítette, és az alábbi címmel került kiadásra: Bidpai és Lokman indiai históriái és költött beszédei, mellyek török auctorból, Ali Tchelebi ben Salehből Galland uram által frantzia nyelvre fordíttattak. A 19-20. század során további, a gyűjtemény részleteit átültető fordítások készültek, többnyire a szanszkrit változat, a Hitópadését alapján. A legteljesebb magyar fordítás Schmidt Józsefé: Pancsatantra, azaz ötös könyv. Az életbölcsességnek régi indiai tankönyve az emberek és állatok világából való mulattató és tanulságos történeteknek versekkel tarkázott világhírű gyűjteménye. (SCHMIDT 1924) A mű arab változatának fordítását PRILESZKY Csilla készítette: Kalila és Dimna. Klasszikus arab mesék címmel (1978).

India nevelés- és művelődésügye a 19. század közepének magyar sajtójában

A 19. század közepén Indiáról gyakran jelentek meg hosszabb-rövidebb művek a hazai újságokban és folyóiratokban. A teljesség igénye nélkül ezek közül két olyan írást emelünk ki, amelyek a hatalmas államalakulat nevelés- és művelődéstörténetét is érintették. Csengery Antal az 1858-as Budapesti Szemlében tette közzé Az emberi mivelődés történetéből című tanulmányát (CSENGERY 1858. 3-57.), melynek terjedelmét – Kína történetének leírása mellett – kétharmad részben India kultúrtörténeti bemutatása adja. A tanulmányrész a védikus vallás és szent iratainak, a Védáknak, valamint Manu törvénykönyvének az ismertetésével kezdődik. Az árja és az indogermán fogalom a kor indológusainak nézetei nyomán nála is szinonim fogalomként szerepel, ezt szóetimológiai fejtegetésekkel is megerősíti, kapcsolatokat keresve/felmutatva a szanszkrit és német, latin kifejezések között. A hindu vallás istenvilágának és főbb tanításainak bemutatása mellett a szerző kitért a varna és a kasztrendszer közti (későbbi neveléstörténeti és más munkákban gyakran már nem említett) különbségekre, az egyes csoportok életvitelével, feladataival és kötöttségeivel kapcsolatos különbségekre. Ismertette a lélekvándorlás tanát. A művelődés, a tudományok nyelveként mutatta be a szanszkritot, utalva rá, hogy azt csak kevesen tudják Indiában, és így méltatva azt: „a legdúsabb, a legkiképzettebb nyelvek közé tartozik..." és „egészében véve e nyelv, a mint bevégzett tökélyében áll előttünk, szellemibb inkább, mint érzéki; s a mily szegény hangutánzó szavakban, az élet külső vonatkozásainak kifejezésében: szintoly dús a benső, szellemi élet műszavaiban, elvont eszmékben. (CSENGERY 1858. 32.)

Az indiai tudományok eredményeit taglalva a bölcseleti és vallásos irodalom mellett Csengery kiemelte a matematikai ismereteket – megjegyezve, hogy azok közül az algebra és a tízes számrendszer arab közvetítéssel a középkori Európában is ismertté vált. Méltatta még az orvosi és csillagászati tudományokat, „fejletlen"-nek írta le viszont az indiai történetírást, aminek okát a „való élet iránti közöny"-ben látta. (CSENGERY 1858. 33.) Az indiai művészetről összefoglalóan azt írta, hogy alkotásaik „nem a szabadság bélyegét hordják magokon", allegorikusak, a vallásos kultusz szolgálatában állnak, a valóságos helyett a szellemit ábrázolják. A költészetet, prózai és drámai irodalmat viszont hosszú bekezdésben magasztalta, az eposzok mellett kiemelve például az állatmesék indiai kialakulását. A tanulmánya 39. oldalán szereplő lábjegyzetben Csengery utalt több, kortársai által készített német nyelvű fordításra, és Vörösmarty Mihály indiai drámai irodalomról írott munkájára.

Az indiai társadalmi élet bemutatása során írt a nők alávetett helyzetéről, a házasságkötés és családi élet (származástól nagyban függő) jellemzőiről, és kiemelte azt, hogy a gyermekek (akik anyjuk varnáját követik!) szüleiknek nagy tisztelettel tartoznak, de a kiemelt tiszteletet lelki tanítójuknak, a gurunak kell megadniuk, mert ő az, aki a védikus ismeretek átadásával újjászületésüket elősegíti. (CSENGERY 1858. 43.)
A tanulmány több oldalon át foglalkozik a buddhizmus ismertetésével, amelyről a szerző úgy gondolta, hogy „e vallásos forradalom" még az iszlámnál is jobban aláásta a védikus valláson nyugvó társadalmi rendet. Az írásnak kifejezetten neveléstörténeti részletei ennek a témának a kifejtése során fordulnak elő, mégpedig komparatív módon: Csengery összevetette azt, hogy miben hasonlít és különbözik a buddhista és a brahmanikus nevelés. Kiemelte azt, hogy az előbbi esetében kevesebb tanulás elegendő ahhoz, hogy valaki pappá legyen, és hogy nyoma sincs a szigorú társadalmi elkülönülésnek, a rendszer alapja a nevelés esetén is az emberek lelki-szellemi egyenlőségének hirdetése. Kiemelte a buddhizmus befogadó jellegét is, amivel magyarázta, hogy olyan gyorsan elterjedt különböző keleti területeken. Ugyanakkor azt is kiemelte, hogy ez a vallás nem a családi életet, hanem a világról való lemondást helyezi középpontba.

Csengery forrásai között alapvetően angol, francia és német szerzők művei szerepeltek. Ismerte Max Müller, Langlois, Wutke és Christian Lassen munkáit, főként e két utóbbi szerző könyveit használta, a Védák angol és francia fordítását, a buddhizmusról Koeppen művét[9]. Hozzá hasonlóan külföldi irodalmakra támaszkodott néhány évvel később Nagy Márton, aki több ázsiai országot érintő tanulmányának középpontjába a neveléstörténet bemutatását állította.

Nagy Márton A keleti nevelészet című munkájában (1864, 64-128) az indiai nevelésügy históriáját is széleskörű, vallás-, tudomány- és társadalomtörténeti bevezetést nyújtva tárgyalta. Írása elején rögtön kiemeli India társadalmának kaszt-jellegét, szembeállítva azt a kínai, és párhuzamba állítva az óegyiptomi társadalmi renddel. A

[9] Koeppen művének második része Csengery írásának megjelenése után látott csak napvilágot, de tanulmányában utalt már rá Koeppére hivatkozva, aki 1857-ben épp több, a tibeti buddhizmusról szóló munkára várt, hogy művét kiteljesítse.

szerző utalt rá, hogy műve megírásakor a hatalmas államalakulat régi történelme „homályban fekszik” még[10], és akárcsak Hérodotosz, más szerzők is „határozatlanul és mesésen” (NAGY 1864, 86.) szóltak Indiáról. India népét a szerző a szerencsés és ártatlan jelzőkkel illette, hangsúlyozva azt, a kor több neves orientalistájának véleményével szembeforduló véleményét, hogy „boldogságát egyedül az európaiak birvágya háborgatja, rabszolgaságot és nyomort árasztván rájok” (NAGY 1864, 86.). A kasztrendszer és az indiai vallás jellemzése során használt, indiai eredetű köz- és tulajdonnevek írásmódja egyértelműen mutatja, hogy Nagy Márton – bár nem nevezi meg forrásait – külföldi (német) szerzőket használt, tőlük vette az átírási módot is. (Például: xatrija (=ksatrija), cúdra (=súdra), Wischnu-Siwa, Krichna, sanscrit, Pantschatantrum stb.).

Az indiai tudományosságról értekezve a szerző első helyen emelte ki a (mesterségesen létrehozott) szanszkrit nyelv nagyszerűségét. Ennek a nyelvnek az ismerete, a tanulmányozása – miként fentebb bemutattuk – a 19. századi Európában már jelentős irodalommal bírt. A szerző általánosságban ezt írta: „minden indus tudomány lényegileg a belső szemléletre van irányozva, mig a külvilág azt közömbösen hagyja”. (NAGY 1864, 88.) Ebből vonta le azt a következtetést, hogy a természettudományok Indiában (kivéve az egy mennyiségtant) nem tudnak jelentős eredményeket felmutatni, csak a vallásos és bölcseleti gondolkodás magas szintű. A neveléstörténeti alfejezetek bevezetéseként Nagy Márton írt még az indiai művészetekről, az erkölcsfelfogásról és a női lét illetve a családi élet ottani jellemzőiről. (NAGY 1864, 90-92.) A kínai viszonyokhoz hasonlóan az író kiemelte, hogy Indiában is a fiatalabb feltétlen tisztelettel tartozik az idősebbnek, ám aláhúzta, hogy „Chinában a gyermek és az atya – Indiában a tanoncz és a tanár közti viszony a legmagasztosb.” (NAGY 1864, 92.)

Az indiai nevelésügy leírásánál is tartotta magát a szerző a Wuttke-féle bemutatási módhoz, vagyis összevetette azt a kínai sajátosságokkal, kiemelve az utóbbi gyakorlat-orientáltságát az előbbi szemlélődésre és lemondásra, az „eszményire” gondot fordító felfogásmódjával. Indiában eszerint a vallásos nevelés a fő, legalábbis a fiúk esetében, hiszen a leányokat többnyire gyermekként férjhez adják. (NAGY 1864, 93.) Részletesen kifejtette a nevelésügy egyes (fő-) kasztokhoz kötődő jellegzetességeit, valamint az elemi és a felsőbb fokú oktatás tartalmi és módszertani jellemzőit. Az összehasonlítás lehetőségéről ennél a fejezetnél sem mondott le a szerző, ráadásul itt ennek egy érdekes, a 19. század irodalmában ritkán tapasztalható példáját olvashatjuk: Nagy Márton úgy találta, hogy az Angliából elterjedt Lancester-módszer (ő Lankaszter-nek írja) valójában kelet-indiai eredetű: az írástanítás során írását „egyik gyermek a másiknak mutatja; egyik kihallgatja a másikat: az oktatás kölcsönös.” (NAGY 1864, 95.)

A felsőoktatás esetén a benaresi iskolát emelte ki, jellemezve az ott tanított főbb tudományterületeket. Itt részben önellentmondásba is jut a tanulmány írója, hiszen

[10] India ókori történelmének részletesebb megismerése csupán a 20. század elejétől, az Indus-völgyi civilizáció régészeti emlékeinek felfedezésétől és feltárásától kezdve vett nagyobb lendületet.

korábbi, az indiai természettudományos eredmények hiányát felemlítő kijelentésével szemben itt kiemeli a csillagászat és az orvostudomány magas szintjét. Ennél a résznél és az oktatás módszereinek taglalásánál Nagy Márton Manu törvényeiből idézett, feltételezhető, hogy ezeket is (német) fordításban olvasta. (NAGY 1864, 95-96.) Érdekes és a maga témájában ritka alfejezet az egész 19. századi neveléstörténeti irodalomban „A neveléstörténet theoriája" című rész. Jóllehet, a szerző már ennek első mondatában leszögezte, hogy „India nem bir a nevelészet theoriájával", azt kiemelte, hogy az ottani igen régi és gazdag mesegyűjteményekben számos „elvmondat" és példázat található. Hosszabban is írt és idézett a Pancsatantra mesegyűjtemény kapcsán, utalva annak perzsa, arab, majd európai nyelvekre történő átültetésére is. (Nagy Márton cikkének megírása idején létezett már a fentebb említett 1848-as bonni latin nyelvű kiadás.) Cramer alapján kiemelte, hogy (az ókori) India a később széles körben elterjedt királytükrök hazája is. (NAGY 1864, 98.)

Nagy Márton munkájának India bemutatásával kapcsolatosan egyik érdeme, hogy nem elégedett meg (több későbbi, a hatalmas országról írott hazai neveléstörténeti bemutatástól eltérően) a hindu nevelés jellemzőinek vázolásával, hanem külön részekben tért ki a buddhizmus és a buddhista szellemű nevelés taglalására is. (NAGY 1864, 99-101.) Nem tért ki viszont az Indiában megjelent más (kisebb) vallások nevelési eredményeire, és hiányzik összegzéséből az iszlám ottani hatására történő bármilyen utalás is. Az indiai nevelésről szóló nagyobb tematikai részt a szerző azzal zárta, hogy kiemelte: India a nevelésügy vonatkozásában is „haladás a chinai felé". (NAGY 1864, 101.)

India neveléstörténete Lubrich és Fináczy könyveiben

Az első jelentős hazai egyetemes neveléstörténeti összefoglalás készítője, Garamszegi LUBRICH Ágost A nevelés történelme című műve I. kötetében, a 18-27. oldal között ismertette az ókori indiai nevelésügyet Az indek kasztnevelése címmel. Ennek elején kitért az indiai területek kiváló természetei adottságaira és kincseire, amelyek szerinte okai annak, hogy milyen ott a népesség: „hol az anyatermészet igen bőkezüen szórja áldásait, a mélázás – és puha élvekre hajlandó szelíd, félénk ind népek laknak" (LUBRICH 1874. 18.). Részletező leírásában Indiát a mesékből ismert „csodavilág"-ként tételezi, amely „bűvös erővel" rendelkezik, és fogva tartja az ind szellemet. Az indiaiak színes istenvilágáról gúnyos megjegyzéseket tett, nyelvéről azt írta, hogy az „inkább a képzelem, költészet nyelve" (LUBRICH 1874. 19.). Az indiaiakat tehát összességében bámészkodó, ábrándozó, lelassult, cselekvőképtelen, kibontakozásra alkalmatlan népességnek írta le. Kora szintjén bemutatta a kasztrendszer jellemzőit, hozzátéve, hogy e szisztéma ellenére is „India magasabb szellemi műveltséget mutat, mint Sína" (LUBRICH 1874. 20.). Bemutatásában szerepelnek a családról, a nőnevelésről, az iskolákról, híres képzőközpontokról, továbbá a buddhizmusról és a dzsainizmusról szóló leírások, és a Védákból kiemelt gondolatok. A benaresi felsőszintű iskolát például az „indiai

Athénnek" nevezte, idézve Bernier[11] 1688-as és Barker[12] 1772-es leírásait a helyről. Nem felejtette ki az indiai iskolaügy bemutatásából az ottani nagyvárosokban európaiak által alapított iskolákat sem: „Jótékonyan működnek jelenleg a hitküldési társaság, különösen a Wellesley alapította s az oxfordi szerint szervezett magasabb tanintézetek is Calcuttában, Willian-erődben, melyekben az ó- és új nyelvek, európai jog, honi törvények, régészet, természettudományok és mennyiségtan adhatnak elé." (LUBRICH 1874. 25.)

A nevelésfilozófia indiai történetére térve Lubrich azt írta, hogy „rendszeres neveléstani elmélet" nincs, ám kiemelte, hogy költeményeik tanulságos, zsinórmértékül szolgáló „nevelési aranymondatokat" tartalmaznak. Kifejtette, hogy a régi indiai nevelés eszméi magasztosak voltak, és azok hanyatlását a belviszályok mellett főként a 10. századtól a területet ért külföldi csapások, hódítások okozták. „Nevelési eszméje, a nemzetiség és kasztok szűkkeblü korlátai közé szorítva, messze van ugyan még az emberiség legmagasabb czéljaitól; de mégis jól esik látnunk azt a lelkesültséget a nevelésért, azt az örvendetes komolyságot, mely minden előtt a valláserkölcsi alap szilárd építésén fáradoz." (LUBRICH 1874. 26.) Kora több gondolkodójának nézeteit osztva Lubrich Ágost is úgy gondolta 1874-ben, hogy az indiai kultúra felolvad a nyugati hatások következtében, ahogyan fogalmazott, „a hindu népet a teljes feloszlás folyamatában látjuk" (LUBRICH 1874. 27.).

Fináczy Ernő 1906-ban kiadott, Az ókori nevelés története című kötete tartalmazott az indiai nevelésügyről szóló alfejezetet. Ennek elején leírta a korban elfogadott indo-európai származás-elméletet, kiemelve, hogy az „igazi árják" az indusok és a perzsák, az európai ág róluk vált le. (FINÁCZY 1906. 13.) India történetének szakaszolását, ahogyan lábjegyzetében jelezte, Benfey felosztására alapozva mutatta be. Lubrich-hoz és más szerzőkhöz hasonlóan Fináczy is kiemelte a kasztrendszer jelentőségét a hindu nevelésügy alakulásában. A brahmanikus nevelés sajátosságaként írta le, hogy az teljesen a vallásban gyökerezik. Egy bekezdést szentelt a szerző a buddhista nevelés jellemzőinek, amelyről azt írta, hogy „az eszméletesség eltompítása, az akarat negatiója az élet egyetlen érdemes czélja. Nyilvánvaló, hogy ez a gondolat a nevelésből kizár minden energiát és már a gyermeket szenvedőleges viselkedésre tanítja." (FINÁCZY 1906. 15.)

Lubrich Ágost művéhez hasonlóan Fináczy könyvében is szerepel a kínai és indiai nevelés összevetése, kiemelve, hogy előbbi a földi, utóbbi az annak határain túl lévő életre készít elő, és a szerző szerint „mindkét nevelési rendszer egyoldalú és fonák; egyikből hiányzik az eszmény, a másiknak nincs szilárd talapzata." (FINÁCZY 1906. 16.) Az India ókori nevelésügyéhez felhasznált forrásai közt Fináczy angol és német nyelvű

---

[11] François Bernier (1625-1688) francia orvos és utazó volt. Utazás a nagymogul államaiban című művét 1671-72-ben írta. Ennek legújabb kiadása: BERNIER, 1981. Élettörténetéről és a mogul Indiában töltött élményeiről számos elemző munka született, például az alábbi: TINGUELY, 2008.

[12] Sir Robert Barker (1732-89) 1749-ben érkezett Indiába, az ottani katonai seregek főparancsnoka volt. 1773-ban tért vissza Angliába. L. róla például: RAPSON, 1922. 217.

műveket említett, a már említett BENFEY (1859) könyve mellett SCHMID (1873; 1884), WILLMANN (1904; 1917) (KÖNYVISMERTETÉS 1917-18, 269-271.) és WILLIAMS (1903) könyvét.

Az Indiáról írt művek főbb jellemző gondolatai

Az India nevelés- és/vagy művelődéstörténetéről feltárt hazai művek többsége az ottani kultúra ősi mivoltát, Európára tett hatását szinte kivétel nélkül kiemelte. Lubrich Ágosthoz hasonlóan külföldi és magyar szerzők is hangsúlyozták az indiai világ „csodálatos", „meseszerű" mivoltát. Állandó elem volt ugyanakkor a bemutatásokban az indiai emberek rezignáltságának, nyugalmának, cselekvőképtelenségének, az élet nehézségeibe való beletörődésének ábrázolása, ám egyes szerzők meg (miként például Csengery Antal) éppenséggel szorgalmukat és munkabírásukat hangsúlyozták. Minden forrás szerzője hangsúlyozta az indiai társadalom rétegeinek (kasztrendszerből eredő) hatalmas különbségeit, nevelésbeli, kötelességeket és életvitelt illető egyenlőtlenségeit. Gyakori volt az indiai és a kínai kultúra elemeinek, a két ország tudományos eredményeinek, találmányainak, vallási jellemzőinek egybevetése, hol egyik, hol a másik ország „javára".

India történelmének a szakaszolása, az indo-európai származás-elmélet több korabeli műben is visszatért. Kiemelten foglalkoztak a 19-20. század fordulóján műveikben Indiával is foglalkozó, fentebb bemutatott hazai szerzőink a kasztrendszer jellemzőinek vázolásával, valamint a hindu (brahmanikus) és a buddhista vallás összevető bemutatásával. Műveiket többnyire kortárs német orientalisták történeti-vallástörténeti és nyelvészeti munkáira alapozták, elvétve említettek csak 19. század előtti, Indiával foglalkozó magyar elődöket, illetve hazánkban már bizonyíthatóan korábban létezett műveket és fordításokat.

Irodalomjegyzék

ALTEKAR, A. S. (1934): *Education in Ancient India.* The Indian Book Shop, Benares. (Megjegyzés: A mű újabb kiadása: Nand Kishore & Brothers, Varanasi,1965.)

BACTRIAN ANTIQUITIES (1837): Discoveries of M. Honigberger. *Asiatic Journal The, January-April, London* 22(New Serie): pp. 49-56.

BAKTAY, E. (1942): *A Háromszéktől a Himalájáig. Kőrösi Csoma Sándor életútja.* Vörösváry Kiadóvállalat, Budapest.

BENFEY, TH. (1859): *Pantschatantra. Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen. 1-2.* Brockhaus, Leipzig.

BERNIER, F. (1981): *„Voyage dans les Etats du Grand Mogol", introduction de France Bhattacharya.* Arthème Fayard Ed., Paris.

BLÜCHER, P. (ford.) (1915): *Manu tövényei.* Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya, Budapest. (A mű digitalizált változata itt érhető el: http://mek.oszk.hu/07300/07332/07332.pdf (A letöltés ideje: 2018.01.05.)

BOSCH, L. P. (2002): *Friedrich Max Müller: A Life Devoted to the Humanities.* Brill, Leiden.

BÖHTLINGK, O. (1855-1875): *Sanskrit-Wörterbuch 1-7.* Saint Petersburg. http://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/pwgindex.html (A letöltés ideje: 2018.01.03.)

BÖHTLINGK, O. (1886): *Panini's Grammatik Herausgegeben, Übersetzt, Erlautert und mit verschiedenen indices versehen.* Leipzig, Verlag von H. Haessel.

BÜHLER, G. (ed. with notes) (1885-86, 1891): *Panchatantra Sanscrit text.* Government Central Book Depo, Bombay.

BURTON, R. F. (1885): Könyvismertetés. *Academy* 20(685):pp. 432-433.

CANNON, G. H. (1964): Oriental Jones: *A biography of Sir William Jones, 1746-1794.* Asia Pub. House, Bombay.

CANNON, G. H. (1979): *Sir William Jones: A bibliography of primary and secondary sources.* Benjamins, Amsterdam.

CHAKRABARTI, D. (2000): *Colonial Indology. Sociopolitics of the Ancient Indian Past.* Munshiram Manoharlal, New Delhi.

CSENGERY, A. (1858): *Az emberi mivelődés történetéből.* Budapesti Szemle, III. kötet. – Herz János nyomdájában, Pest. pp. 3-57.

DÉZSI, L. (1926): *Horologium turcicum.* – Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. Régi magyar könyvtár (38.)

FALCONER, K. (1885): *Kalilah and Dimnah or The Fables of Bidpai: being an account of their Literary History, with an English Translation of the later Syriac Version of the Same.* Cambridge University Press, Cambridge.

FINÁCZY E. (1906): *Az ókori nevelés története.* Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest.

FRANKLIN, M. J. (1995): *Sir William Jones.* University of Wales Press, Cardiff.

GABODA P. (1995): Kőrösi Csoma Sándor egyetlen hiteles portréjának története. *Keletkutatás* tavasz, pp. 5-21. Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-Tár: http://www.terebess.hu/keletkultinfo/gaboda.html (A letöltés ideje: 2018.01.05.)

GHOSH, S. C. (2007): *History of Education in India.* Rawat Publications, Jaipur – New Delhi – Bangalore – Mumbai – Hyderabad – Guwahati.

HONIGBERGER, J. M. (1851): *Früchte aus dem Morgenlande.* Carl Gerold und Sohn, Wien.

HONIGBERGER, J. M. (1852): *Thirthy-five years in the East. Adventures, Discoveries, Experiments, and Historical Sketches relating to Punjab and Cashmere.* Bailliere, London.

JAFFAR, S. M. (1936): *Education in Muslim India, 1000-1800 A. D.* Idarah-i Adbiyat-i Delli, Delhi.

KOEPPEN, C. F. (1857): *Die Religion des Buddha und Ihre Entstehung. 1. Bd.* Ferdinand Schneider, Berlin.

KOEPPEN, C. F. (1859): *Die Religion des Buddha. Die lamaische Hierarchie und Kirche. 2. Bd.* Ferdinand Schneider, Berlin.

KÖNYVISMERTETÉS Willman G. S. Didaktika című művéről. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* 1917-1918. 51. évf. pp. 269-271.

KŐRÖSI CSOMA, S. (1984): *Tibetan – English Dictionary. Tibeti-angol szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

LAW, NARENDA NATH (1916): *Promotion of Learning in India during Muhammadan Rule*. Longmans Green; London.

LÉNÁRD, J. (1911-12).: *Dhammó – Bevezetés a buddhó tanába I-II.* Lampel R., Budapest.

LÉVAY, M. (1937): Roberto de Nobili. In: *A katolikus hittérítés története. II.* Franklin, Budapest. pp. 207-219.

LUBRICH (GARAMSZEGI), Á. (1874): Az indek kasztnevelése. In: Uő.: *A nevelés történelme. A nem-keresztény, vagy nemzeti nevelés korszaka.* I. k. Hunyady Mátyás Irodalmi és Könyvnyomdai Műintézet, Budapest. pp. 18-27.

MOOKERJI, R. K. (1947): *Ancient Indian Education: Brahmanical and Buddhist.* Macmillan, London.

MÜLLER, F. M. (1888-1892): The Veda as Studied by European Scholars. In: Müller, F. M.: *Physical Religion. Lecture 3.* http://www.giffordlectures.org/Browse.asp?PubID=TPPHYR&Volume=0&Issue=0&ArticleID=5 (A letöltés ideje: 2018.01.10.)

MÜLLER, F. M. (trad.): *Upanishád.* http://www.sacred-texts.com/hin/sbe01/index.htm (A letöltés ideje: 2018.01.10.)

NAGY, M. (1864): *A keleti nevelészet.* Eggenberger Ferdinánd M. Akad. Könyvárusnál, Pest, Magyar Akadémiai Értesitő Negyedik kötet Első füzet. pp. 64-128.

NURULLAH, S. – NAIK, J. P. (1945): *History of Education in India during the British Period.* Macmillan, Bombay.

PANCATANTRA (1871) Impr. Nationale, Paris. (Megjegyzés: e mű újabb kori kiadása: Pancatantra, traduit du sanskrit et annoté par E. LANCEREAU, introduction de L. RENOU. – Gallimard-Unesco, Paris, 1965.)

PANCSATANTRA. In: Pallas Nagylexikon. http://www.kislexikon.hu/pancsatantra.html (A letöltés ideje: 2018.01.10.)

PANTSCHATANTRA (1884), ein altes indisches Lehrbuch. O. Schulze, Leipzig.

PANTSCHATANTRUM s. quinquepartitum de moribus exponens (1848), Impensis H. B. Koenig, Bonnae ad Rhenum (Bonn).

PATAY, S. (1781): *A' régi indusok Böltselkedések, az az: példákkal jó erköltsökre tanító könyvetske, mellyet magányos és koros napjaiban magyar nyelvre forditot báji Patay Sámuel.* Eger.

PINZGER, F. (1931): *Magasztos eszmék útján.* „Katolikus Missziók" Kiadása, Budapest.

PRILESZKY, CS. (szerk., ford.) (1978): *Kalila és Dimna. Klasszikus arab mesék.* Európa, Budapest.

RAPSON, E. J. (1922): *The Cambridge History of India.* Cambridge University Press, London.
REISINGER, J.: *Katona Lajos pályája.* http://mek.oszk.hu/04700/04798/html/katona_folklor0001.html (A letöltés ideje: 2018.01.10.)
ROBERTO DE NOBILI: *Terebess Ázsia Lexikon.* http://terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/nobili.html (A letöltés ideje: 2018.01.10.)
ROCHER, L. – ROCHER, R. (2007): *The Making of Western Indology. Henry Thomas Colebrooke and the East India Company.* Routledge, London.
ROSEN, F. A. (1830): *Rigvedae Specimen.* London.
SAINTE-CROIX, G. E. J. (1778): *L'Ezour Védam, ou ancien commentaire du Védam, contenant l'exposition des opinions religieuses et philosophiques des Indous, traduit du Samscretam par un Brame.* Dans l'Imprimerie de M. de Felice, Yverdon.
SCHARFE, H. (2002): *Education in Ancient India.* Brill Academic Publishers, Leiden – Boston – Köln.
SCHMID, K. A. (1873): *Geschichte der Paedagogik. I.* Cöthen, pp. 99-115.
SCHMID, K. A. (1884-1902): *Geschichte der Erziehung vom Anfang an bis auf unsere Zeit 1-5.* J. G. Cotta, Stuttgart.
SCHMIDT, J. (1924): *Pancsatantra, azaz ötös könyv. Az életbölcsességnek régi indiai tankönyve az emberek és állatok világából való mulattató és tanulságos történeteknek versekkel tarkázott világhírű gyűjteménye.* (2. kiadás: Magyar Helikon, Budapest, 1959. 3. kiadás: In: Mesefolyamok óceánja. Válogatás a szanszkrit elbeszélésirodalomból I. kötet, válogatta: VEKERDI J. – Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982.)
SHARMA, S. N. (2004): *History of Education in India.* Atlantic, New Delhi.
STAUD, G. (1999): *Az orientalizmus a magyar romantikában.* Terebess Kiadó, Budapest.
STONE, J. R. (ed.) (2002): *The Essential Max Müller: On Language, Mythology, and Religion.* Palgrave, New York.
SZABÓ, P. (1992): *A Pancsatantra néhány jellemzője és „érkezésének" útvonala.* Kagylókürt, 1. http://www.kagylokurt.hu/1006/tarsadalomtudomany/a-pancsatantra-nehany-jellemzoje-es-erkezesenek-utvonala.html (A letöltés ideje: 2018.01.10.)
TEZA, E. (1864): Appunti per la bibliografia del Pancatantra. In: Theodor Benfey, Th. (ed.): *Orient und Occident, insbesondere in ihren gegenseitigen Beziehungen.* Dieterichschen Buchhandlung, Göttingen, pp. 707-17.
TINGUELY, F. (dir.) (2008): *Un libertin dans l'Inde moghole – Les voyages de François Bernier (1656-1669).* Edition intégrale, Chandeigne, Paris.
TOBLER, T. (1867): *Bibliograpchica Geographica Palaestinae.* Verlag von S. Hirzel, Leipzig.
WILLIAMS, G. S. (1917; 1935): *Didaktika. A műveltség, művelődés és oktatás elmélete. 1-2 kötet.* Ford. dr. Schütz, J. Budapest.
WILLIAMS, G. S. (1903): *The history of ancient education.* Bardeen, Syracuse, New York.
WILLMANN, O. (1909): *Didaktik als Bildungslehre.* Salzburg.

WILLMANN, O. (1917): *Didaktika. A műveltség, művelődés és oktatás elmélete. 1. kötet* Ford. Schütz, J. Budapest.

WINDISCH, E. (1917-1920): *Geschichte der Sanskrit-Philologie und Indischen Altertumskunde.* 2 vols. – Trübner, K.J., Strasbourg.

WINDISCH, E. (1992): *Geschichte der Sanskrit-Philologie und Indischen Altertumskunde.* Walter de Gruyter, Berlin – New York.

WOJTILLA, GY. (2010): *A szanszkrit filológia jelentősége Csoma munkáiban.* Magyar Tudomány, 1. pp. 14-18. Elektronikus változata: http://www.matud.iif.hu/2010/01/04.htm (A letöltés ideje: 2018.01.15.)

WRIGHT, W. (ed.) (1884): *The Book of Kalilah and Dimnah translated from Arabic into Syriac.* Clarendon Press, London.

ZACHARIAE, TH. (1977): *Opera minora zur indischen Wortforschung, zur Geschichte der indischen Literatur und Kultur, zur Geschichte der Sanskritphilologie.* Ed. Claus Vogel. Wiesbaden.

ZÁGONI, J. (1984): *Kőrösi Csoma Sándor bibliográfia.* Kriterion Kiadó, Bukarest.

ZOLTÁN. J. – CSEHI, A. (ford.) (1783): *Bidpai és Lokman' indiai históriái és költött beszédei.* Kolozsvár.

ZOMBORY, A. (2005): Mesefolyamok Indiában. *Kagylókürt*, 40. http://www.kagylokurt.hu/3322/muveszet/mesefolyamok-indiaban.html (A letöltés ideje: 2018.01.15.)

ZUBRINIC, D. (1995): *Croatian Humanists, Ecumenists, Latinists, and Encyclopaedists.* Zagrab. – http://www.croatianhistory.net/etf/lat.html (A letöltés ideje: 2018.01.15.)

Egyéb források

300-YEAR-OLD SANSKRIT WORK BY GERMAN RELEASED IN BELGIUM. http://timesofindia.indiatimes.com/india/300-year-old-Sanskrit-work-by-German-released-in-Belgium/articleshow/19540570.cms?referral=PM (A letöltés ideje: 2018.01.15.)

A MAGYAR INDOLÓGIA TÖRTÉNETE. http://ind.elte.hu/magyarindologia.html (A letöltés ideje: 2018.01.03.)

AESOP'S FABLES AND THE INDIAN PANCHATANTRA. http://literatefreedom.org/12-3-homeschool2/ (A letöltés ideje: 2018.01.03.)

BULLETIN DE L'ECOLE FRANÇAISE D'EXTRÊME ORIENT. http://www.maisonneuve-adrien.com/collections/coll_bulletin_efeo.htm (A letöltés ideje: 2018.01.03.)

DEUTSCHE MORGENLÄNDISCHE GESELLSCHAFT. http://www.dmg-web.de/ (A letöltés ideje: 2018.01.03.)

JAPANEASE ASSOCIATION OF INDIAN AND BUDDHIST STUDIES. http://www.jaibs.jp/English/english.html (A letöltés ideje: 2018.01.03.)

JOURNAL OF INDIAN PHILOSOPHY. http://www.springer.com/philosophy/journal/10781 (A letöltés ideje: 2018.01.03.)
ROYAL ASIATIC SOCIETY. http://www.royalasiaticsociety.org/journal.html (A letöltés ideje: 2018.01.03.)
TANSZÉKÜNK TÖRTÉNETE. – http://ind.elte.hu/tanszekunktortenete.html (A letöltés ideje: 2018.01.05.)
WIENER ZEITSCHRIFT FÜR DIE KUNDE SÜDASIENS. http://epub.oeaw.ac.at/0084-0084 (A letöltés ideje: 2018.01.03.)

PANNON SOCIAL STUDIES

PANNON
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
TANULMÁNYOK